

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми «**РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВОГО ДИХАННЯ
У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ**»

Виконала:
студентка KorLs1-M19z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія. Спеціальна психологія
Житар Валентина Михайлівна

Керівник:
Вержиховська О.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:
Левицький В.Е.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальних
методик

Кам'янець-Подільський 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДИХАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ	6
1.1. Проблеми мовленнєвого дихання у дошкільників.....	6
1.2. Характеристика розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ.....	14
Висновки до першого розділу	38
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ МОВЛЕННЄВОГО ДИХАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ	41
2.1. Методика вивчення рівня сформованості мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ.....	41
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	45
Висновки до другого розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЄВОГО ДИХАННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗНМ	54
3.1. Принципи та педагогічні умови методики розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ.....	54
3.2. Методика розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ...	59
Висновки до третього розділу.....	67
ВИСНОВОК	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку корекційної педагогіки та спеціальної психології характеризується підвищенням рівня уваги щодо вивчення дітей з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема надання їм необхідної комплексної (медичної, психолого-педагогічної та соціальної) допомоги (А. Богуш, В. Бондар, В. Синьова, В.Тарасун, М. К. Шеремет).

Стан мовленнєвого розвитку дитини багато в чому визначає загальний розвиток дошкільника. Завдяки можливості мовленнєвого спілкування він уточнює свої уявлення про довкілля, удосконалює форми її відображення. В процесі мовленнєвого розвитку формуються психічні процеси та пізнавальна діяльність, здатність до понятійного мислення. Відповідно до вікових етапів розвитку дитини формування мовлення відіграє важливу роль в становленні її особистості (А. Богуш, Н. Гавриш, А. Кравченко тощо). Порушення мовлення негативно впливають на розвиток психічних пізнавальних процесів дитини, відображаються на її діяльності та поведінці. Тяжкі порушення можуть впливати на розумовий розвиток, особливо на формування вищих психічних функцій. Це обумовлено тісним зв'язком мовлення та мислення (А.Богуш, Г. Волкова, А. Гвоздєв, А. Леонтьєв, А. Лурія тощо) й обмеженістю, зокрема для дитини з порушеннями мовлення, соціальних, мовленнєвих контактів, у процесі яких здійснюється пізнання дитиною навколишнього світу (М. Шеремет). Специфіка формування особистості дитини з порушеннями мовлення обмежує можливості комунікації, тягне за собою всю рухову активність дитини. Це відноситься й до регуляції тону дихальних м'язів, так як проголошення мовних звуків тісно пов'язане з диханням.

Стан мовленнєвого дихання багато в чому визначає звукову культуру мовлення дитини (М. Алексєєва, В. Яшина). Вченими, на жаль, ще недостатньо розроблені механізми мовленнєвого розвитку дітей старшого

дошкільного віку, зокрема, не достатньо виявлено його складові, які здійснюють продукування мовлення. Одним з таких системоутворюючих чинників мовлення є мовленнєве дихання (Л. Белякова, А. Максаков).

Актуальність і недостатня розробленість вище зазначених питань зумовили вибір теми дипломної роботи магістра **«Розвиток мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ»**.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробленні методики формування і корекції мовленнєвого дихання у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ.

Об'єкт дослідження: навчально-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку із ЗНМ.

Предмет дослідження: розвиток мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із ЗНМ в процесі корекційно-мовленнєвої діяльності.

Гіпотеза дослідження: розвиток мовленнєвого дихання у дітей дошкільного віку із ЗНМ буде ефективним, якщо створити комплексну систему засобів корекції мовленнєвого дихання та організувати спільну роботу логопеда і вихователя з розвитку мовленнєвого дихання у дітей із ЗНМ.

Для реалізації поставленої мети було окреслено такі **завдання дослідження:**

1. З'ясувати психолого-педагогічні та методичні основи дихання у дошкільників.
2. Експериментально вивчити рівень сформованості мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ.
3. Розробити методику розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ.

Методи дослідження: аналіз і узагальнення психолого-педагогічної літератури з досліджуваної теми, державних програмних документів з навчання і виховання дітей з порушеннями мовлення; педагогічні спостереження за дошкільниками в процесі їх різноманітної діяльності в умовах дошкільних

установ, бесіди з вихователями, дефектологами, батьками ; експрес-анкетування, діагностування, тестування, педагогічний експеримент; методи математичної статистики.

Експериментальна база дослідження. Дошкільний навчальний заклад №7 комбінованого типу, м. Чернівці; спеціальний дошкільний навчальний заклад №37 для дітей з вадами мовлення, м. Чернівці.

Теоретична значущість полягає у з'ясуванні психолого-педагогічних та методичних основ дихання у дошкільників.

Практичне значення полягає в експериментальному вивченні рівня сформованості мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ та розробці методики розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «**Розвиток мовленнєвого дихання у дошкільників із ЗНМ**».

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-практичний аналіз проблеми розвитку мовленнєвого дихання дошкільників із ЗНМ дав нам змогу сформулювати наступні висновки.

Мовленнєве дихання являє собою систему довільних психомоторних реакцій, тісно пов'язаних з розвитком усного мовлення. Характер мовленнєвого дихання підпорядкований внутрішньому мовному програмуванню, а значить – семантичному, лексико-граматичному й інтонаційному наповненню висловлювання.

Порушення мовлення в тій чи іншій мірі негативно впливають на всі психічні прояви дитини, відображаються на її діяльності, поведінці. Відомо, що відхилення у функціонуванні органів мови можуть істотно впливати на розумовий розвиток дітей, особливо на формування вищих рівнів пізнавальної діяльності, що обумовлено тісним зв'язком мови та мислення й обмеженістю у дитини з порушеннями мовлення соціальних, зокрема, мовленнєвих контактів, у процесі яких і здійснюється пізнання дитиною навколишньої дійсності, формується її особистість. Надалі ці властивості характеру можуть негативно позначатися на оволодінні грамотою, на успішності в цілому, пізніше – на виборі професії. Така специфіка формування особистості дитини, її поведінки тягнуть за собою обмеження її контактів, рухової активності, особливо в дошкільному періоді, коли рухливі ігри є основною формою поведінки і пізнання дитини. Обмеження рухової активності в свою чергу не дозволяє повноцінно формуватися основними фізіологічними функціями та рухами дитини, звужує можливості розвитку життєво важливих рухових якостей, особливо таких як спритність і швидкість рухів. Утворюється замкнуте коло. Отже, порушення мовлення у дошкільників є причиною особливостей не тільки психічного, але й фізичного розвитку дітей даного віку та контингенту. При цьому чим раніше буде розпочато процес корекції всіх наявних порушень, тим більш

сприятливим може бути прогноз подальшого становлення психічної та рухової сфери таких дітей.

Однак до цього часу в логопедичній практиці недостатньо використовуються потенційні ресурси рухової діяльності дитини як ефективних корекційно-логопедичних засобів. Це пов'язано з особливостями розвитку мовленнєвого дихання у дітей з порушеннями мовлення. У них встановлено факт значного відставання таких показників дихання як життєва ємність легенів і окружність грудної клітини. Під час висловлювання у дошкільників, що мають порушення мовлення, можуть спостерігатися затримка дихання, судомні скорочення м'язів діафрагми та грудної клітини, додаткові вдихи. Відзначено недостатній обсяг вдихуваного повітря перед початком мовленнєвого висловлювання і укорочений, нераціонально використовуваний мовленнєвий видих. Проголошення окремих слів відбувається в різні фази дихання – як на вдиху, так і на видиху. Але, не дивлячись на наявність вказівок на необхідність розвитку мовленнєвого дихання у дошкільників з порушеннями мовлення, науково обґрунтованих методів оцінки його стану, розвитку та корекції для дітей дошкільного віку з ЗНМ ми виявили ще недостатньо. У зв'язку з цим виникла необхідність їх розробки.

Завданнями констатувального етапу дослідження були: розробити діагностичну методику вивчення здатності дітей з ЗНМ до варіативної діяльності з потоком повітря, що видихається; виявити показники й охарактеризувати рівні мовленнєвого дихання у дошкільників з ЗНМ та їх однолітків з типовим мовленнєвим розвитком. Для вирішення цих завдань були реалізовані педагогічні умови з створення комплексної системи засобів корекції мовленнєвого дихання. Перш за все були визначені показники, за якими можна було оцінити рівні розвитку мовленнєвого дихання дошкільників і виявити ступінь відставання дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ від вікової норми.

У дослідженні було враховано, що рівень мовленнєвого дихання у дошкільників залежить від здатності: правильно робити необхідний за обсягом вдих; усвідомлено регулювати повітряний струмінь видиху при виконанні словесного завдання.

Співвідносячи отримані дані констатувального експерименту за показниками тривалості, сили та рівномірності видиху з вищевикладеною характеристикою рівнів мовленнєвого дихання, а також з огляду на представництво дітей з певними значеннями цих показників всередині всієї групи ми прийшли до наступного висновку. Низький рівень розвитку мовленнєвого дихання мають діти, оцінки яких знаходяться в межах від нуля до двох балів, середній відповідає оцінкам в 2-2,5 бала, достатній - в 2,6-4 бали, високий характеризується оцінками понад чотирьох балів. За здібностями робити тривалий видих діти старшого дошкільного віку із ЗНМ мають усереднений за групою показник 2 бала, що відповідає середньому рівню розвитку мовленнєвого дихання. За показниками сили та рівномірності видиху (відповідно 1 та 1,5 бала) ці діти можуть бути віднесені лише до низького рівня розвитку мовленнєвого дихання.

Однолітки, які не мають порушень в мовленнєвому розвитку, за середніми за групою показниками тривалості (3 бала), сили (3 бала) і рівномірності видиху (3 бала) повинні бути віднесені до достатнього рівня за здібностями до варіативної діяльності з потоком повітря, що видихається. Тобто за цими показниками діти із ЗНМ на один-два рівня відстають від вікової норми в розвитку мовленнєвого дихання. Можливість кількісної оцінки тривалості, сили і рівномірності видиху для дошкільників із ЗНМ дозволили дати якісну характеристику мовленнєвого дихання та виявити його особливості в цій цілісній системі. Було показано, що в найбільшій мірі діти старшого дошкільного віку із ЗНМ відстають від вікової норми в здатності робити тривалий і рівномірний видих, що надзвичайно важливо для розвитку зв'язного мовлення.

Розглядаючи процес формування мовлення дошкільників із ЗНМ з позицій психолінгвістичного підходу, ми прийшли до висновку, що при ЗНМ спостерігається недостатність різних психологічних механізмів і структурних компонентів мовленнєвої діяльності, а тому її корекція повинна проводитися з урахуванням диференційованого характеру мовленнєвої вади та ґрунтуватися на принципах особистісно орієнтованого навчання. З огляду на те, що в дітей з ЗНМ мовленнєвий розвиток знаходиться на етапі становлення і носить ще незавершений характер, ми вказуємо на важливу задачу – не тільки скорегувати наявні порушення, а й попередити можливі недоліки, розвивати та формувати мовлення дітей, максимально наближаючи цей процес до вікової норми. Отже, необхідно постійно зіставляти різні показники, що характеризують мовлення дітей із ЗНМ з аналогічними показниками дітей з типовим мовленнєвим розвитком. Методично важливого положення набула подальша корекційно-логопедична робота в даному експериментальному дослідженні.

Одну з найважливіших корекційно-логопедичних завдань для дітей, що мають загальне недорозвинення мовлення становить формування ефективного типу мовленнєвого дихання. Воно здійснюється в процесі загального мовленнєвого розвитку дитини за умов спеціального дошкільного навчання, може проводитися як на заняттях логопеда у вигляді спеціальної дихальної гімнастики так і на інших заняттях у вигляді фізкультхвилинок та різних ігор, а також на заняттях з фізичного виховання та лікувальної фізичної культури.

Для вирішення завдань корекційно-логопедичної роботи були створені такі педагогічні умови: розробка системи спеціальних корекційних засобів, спрямованих на розвиток мовленнєвого дихання дошкільників із ЗНМ, які відповідали віку дітей і їх індивідуальних можливостей; включення дітей в активну корекційно-мовленнєву діяльність, спрямовану на розвиток і корекцію мовленнєвого дихання; організація спільної роботи логопеда і вихователя з розвитку мовленнєвого дихання у дітей із ЗНМ; введення

елементів контролю й оцінки в розроблену систему вправ з продукування та корекції мовленнєвого дихання у дітей із ЗНМ.

Методика розвитку мовленнєвого дихання включає рішення всіх п'яти вище означених завдань. Особливо відзначимо ті особливості методики його проведення, які безпосередньо стосуються розвитку мовленнєвого дихання. Відомо, що в ході мовленнєвого розвитку виробляється специфічний мовленнєвий механізм дихання, пов'язаний зі специфічними мовленнєвими рухами діафрагми. Тому для формування мовленнєвого дихання необхідно, щоб дитина із ЗНМ відчувала і контролювала рух діафрагми і дихальних м'язів. Для цього при виконанні дихальних вправ кисть однієї руки дитини перебуває на її грудях, інша - на животі. На перших порах слід класти мішечок з піском на живіт лежачої дитини в область правого та лівого підребер'я, щоб вона сам відчувала рух дихальних м'язів і діафрагми та контролювала їх взаємодію. Дитина робить глибокий вдих носом і розводить руки в сторони. Рухом передньої стінки живота їй необхідно підняти мішечок з піском якомога вище, а на повільному видиху плавно мішечок опустити. Пізніше, для виконання вправи «повний вдих» використовують мішечок з піском вагою максимум в півтора-два кілограми і розміром 50x20 сантиметрів. Продовжуючи формувати у дітей здатність контролювати рухи діафрагми та дихальних м'язів, використовують спеціальні вправи, що виконуються сидячи, стоячи та в русі.

Для розвитку в дітей із ЗНМ здатності контролю за ступенем напруги і розслаблення м'язів верхнього плечового пояса та черевного преса крім тих контрольних навичок, які діти набувають при формуванні грудо-черевного типу дихання, вони вчаться розрізняти ступінь напруження і розслаблення м'язів спеціальними вправами типу: «Напружте м'язи рук, зробіть їх твердими, як палиці! А тепер розслабте їх, уявіть, що ви їх полощете у воді, як білизну!». Більшу ефективність мають також парні й ігрові вправи, що вимагають почергової напруги та розслаблення різних м'язових груп.

Під час виконання дихальних вправ педагог нагадує дітям про необхідність підтримки під час виконання заданих вправ правильної постави, контролює становище їх спини, плечей, голови, постійно стежачи за тим, щоб діти виробляли вдих і видих без напруги, плавно (не піднімали плечей при вдиху, що не втягували живіт, домагаючись повного видиху). При вирішенні задачі одночасного поєднання рухової і мовленнєвої діяльності дітей, звертати особливу увагу на розвиток дрібної і артикуляційної моторики, для чого використовуються найрізноманітніші корекційні засоби логопедії, логоритміки, фізичного виховання, рухових і дидактичних ігор. При цьому незалежно від виду використаних фізичних вправ педагог постійно фіксує увагу дітей на тривалості видиху, на рівномірності та плавності вимовляння звуків, підключаючи для цього слуховий контроль. Крім спеціальної дихальної гімнастики завдання навчання дітей правильно користуватися голосом в процесі висловлювання - проводити швидкий, безшумний вдих, а потім в залежності від мовленнєвого завдання раціонально і плавно витратити повітря на видиху - вирішується і при проведенні логопедом як групових, так і індивідуальних корекційних занять. Необхідно домагатися, щоб діти молодших груп з ЗНМ при видиху могли вимовити фразу, що складається мінімум з 2-3 слів, а діти середньої і старших груп - з 3-5 слів.

Педагогічними умовами щодо організації спільної діяльності логопеда та вихователів з розвитку мовленнєвого дихання у дітей із ЗНМ реалізовується на різних заняттях. При цьому крім традиційно застосовуваних методик корекційно-логопедичної роботи використовуються і новаторські прийоми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аматыєва О. П. Методика навчання виразності мовлення дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Одеса, 1997. 24 с.
2. Амонова С. И. Игротренинг в воспитании звуковой культуры речи детей-логопатов : зб. наук. праць. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського* Одеса, 2004. № 10-11. С. 3-9.
3. Ашмарин Б. А. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании. М. : Педагогика, 1987. С. 27-30.
4. Бадалян Л. О., Л.Т. Журба Руководство по неврологии раннего детского возраста. К. : Здоров'я , 1980. 525 с.
5. Бадалян Л. О. Актуальные проблемы эволюционной неврологии и развитие мозга ребенка. Методологические аспекты наук о мозге. М. : Педагогика, 1983. 123с.
6. Беккер К. П., Совак М. Логопедия. М., 1981. 122с.
7. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии). М. : Педагогика, 1987. 176 с.
8. Белякова Л. И., Гончарова Н.Н., Шишкова Т.Г. Методика развития речевого дыхания у дошкольников с нарушениями речи / под ред. Л. И. Беляковой. М. : Книголюб, 2004. 50 с.
9. Березовська Л. І. Розвиток творчого мовленнєвого самовленнєраження старих дошкільників в ігрових казкових ситуаціях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Одеса, 2004. 21 с.
10. Бернштейн Н. А. О построении движений. М. : Медгиз, 1977. 255 с.
11. Білан О. І. Навчання дітей старшого дошкільного віку розповіді за ілюстраціями : дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2003. 225 с.

12. Богуш А. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти : навч.-метод посібник / уклад. А.М. Богуш . Одеса : Ярослав, 2004. 176 с.
13. Богуш А. Педагогічне коригування мовлення дітей дошкільного віку в ігровій діяльності : монографія. Миколаїв, 2007. 252 с.
14. Богуш А. М. Заняття з розвитку мовлення дітей у дошкільних закладах. К. : Рад. школа, 1989. 149 с.
15. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років : монографія. К.: Видавничий дім „Слово”, 2004. 376 с.
16. Богуш А. М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика : Теорія і методика навчання дітей рідної мовлення : підручник. К. : Вища школа, 2007. 542с.
17. Выготский Л. С. Развитие устной речи : в 6 т.. М. : Педагогика, 1982. Т. 3. С. 117-119.
18. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. Донецьк : ТОВ «Лебідь», 2001. 218 с.
19. Грицан М. І. Допомога дітям з особливостями психофізичного розвитку. *Сучасні підходи до розвитку мовлення дошкільників із ЗНМ: матеріали конференції. Актуальні проблеми сучасної логопедії*. Київ, 2007. С. 4-8.
20. Дошкільна лінгводидактика :хрестоматія / упорядник А. М. Богуш. К. : Вища школа, 2000. 211 с.
21. Ефименкова Л. Н. Формирование речи у дошкольников (Дети с общим недоразвитием речи). М.: Просвещение, 1985. 112 с.
22. Жукова Н. С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Преодоление задержки речевого развития у дошкольников. М. : Педагогика, 1993. 123с.
23. Катаева А. А., Стребелева Е.А. Дидактические игры в обучении дошкольников с отклонениями в развитии. М. : Владос, 2001. 198с.
24. Колупаєва А. А. Формування у першокласників з мовленнєвими вадами уявлень про фонетичну і графічну системи рідної мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. К., 1998. 18 с.

25. Крутий К. Л. Формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку : монографія. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2004. 390 с.
26. Кузнецова Т. Д. Возрастные особенности дыхания детей и подростков. М. : Медицина, 1986. 157с.
27. Лебединский В. В. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. М. : Просвещение, 1990. 167 с.
28. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. (Избранные психологические произведения) : в 2 т. / под ред. В. В. Давыдова и др. М. : Педагогика, 1983. 156с.
29. Логопедия. / под ред. Л. С. Волковой. М. : Просвещение, 1989. 528 с.
30. Лурия А. Р. Речь и мышление. М. : Изд-во МГУ, 1989. 222с.
31. Луцан Н. І. Теорія і практика розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку в мовленнєво-ігрової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук . Одеса, 2006. 45 с.
32. Ляпидевский С. С. Невропатология. Естественнонаучные основы специальной педагогики. М. : Педагогика, 2000. 187с.
33. Марченко І. С. Формування творчого зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку : навчально-методичний посібник. К. : КНТ, 2006. 92 с.
34. Миронова С.А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях. М. : Педагогика, 1991. 206 с.
35. Нарушения речи и голоса у детей / под ред. С. С. Ляпидевского и С. Н. Шаховской. М. : Просвещение, 1985. 144с.
36. Нейман Л. В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи : учеб. для студ. высш. пед. учеб. Заведений. / под ред. В.И. Селиверстова. М. : Владос, 2003. 224 с.
37. Программа коррекционного обучения и воспитания детей с общим недоразвитием речи 6-го года жизни / под. ред. Т. Б Филичева,

Г. В. Чиркина М. : Педагогика, 1989. 46 с.

38. Рібцун Ю. В. Вивчення моторної функції молодших дошкільників із ЗНМ. *Дефектологія*. № 4. 2006. С.44-48.

39. Сермеев Б. В. Теоретические основы физического воспитания аномальных детей : автореф. дисс. на соискание научной степени доктора пед. наук. М., 1992. 43 с.

40. Синьов В. М. Основы дефектології : навч. посібник для студ. пед. ін-тів / под. ред. В. М. Синьов, Г. М. Коберник. К. : Вища школа, 1994. 143 с.

41. Соботович Е.Ф. Структура речевой деятельности и механизмы её формирования. К. : ИЗМН, 1997. 44 с.

42. Соботович Е. Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования. К. Знання, 1997. 53 с.

43. Соботович Є. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дитини (формування лексичної сторони мовлення). *Дефектологія*. 1999. № 1. С. 11-16.

44. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. № 3. С. 2-5.

45. Соботович Є. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2002. № 1. С. 2-7.

46. Специальная дошкольная педагогика : учебное пособие / под. ред. Е. А. Стребелева, А. Р. Венгер, Е. А. Екжанова и др. М. : Издательский центр «Академия», 2001. 312 с.

47. Тарасун В. В. Психолого-педагогічні основи превентивного навчання дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку : автореф. дис. на соискание научной степени доктора пед. наук. К., 1999. 57 с.

48. Тарасун В. Формування мовної особистості – новий напрям логопедичної роботи (теоретичне обґрунтування). *Дефектологія*. 2007. № 4. С. 3-11.

49. Тарасун В. В. Логодидактика : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 348 с.
50. Трифонова О. С. Методика виховання звукової культури мовлення дітей середнього дошкільного віку засобами фольклору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Одеса, 1998. 16 с.
51. Трофименко Л. І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II і III рівнів. *Дефектологія*. 2007. № 3. С. 34-38.
52. Федорович Л.О. Формування правильної вимовлення у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Кременчук : Християнська Зоря, 2004. 348 с.
53. Фидирко М. А. Содержание и методика коррекционной работы по физическому воспитанию с заикающимися детьми старшего дошкольного возраста : дисс. ... канд. пед. наук . М., 1991. 158 с.
54. Филичева Т. Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Основы логопедии. М. : Просвещение, 1989. 183с.
55. Хватцев М. Е. Логопедия : работа с дошкольниками : пособие для логопедов и родителей. М. : Аквариум, 1996. 384 с.
56. Чистякова М. И. Психогимнастика. М. : Просвещение, 1990. 128 с.
57. Шеремет М. К. Логопедична допомога при дислалії : матеріали до вивчення курсу «Логопедія». К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. 47 с.
58. Шеремет М. К. Науково-теоретичні засади проблеми діагностики і корекції мовленнєвого розвитку в дітей раннього віку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. (Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія). зб. наукових праць. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. № 8. С. 88-91.
59. Типова навчальна програма з дисципліни «Логопедія». Корекційна освіта (Логопедія) : навчально-методичний комплекс / за ред.

М. К. Шеремет, С. Ю. Конопляста, С. М. Заплатна, Н. В. Чередніченко
Київ: Освіта, 2007. 266 с.

60. Шиліна Н. Є. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку до навчання у школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук . Одеса, 2003. 20с.